

»Kaleda« v Ziljski dolini

Neprecenljiva dediščina živi naprej

Ko se na noč pred praznikom svetih treh kraljev sredi speče vasi v Spodnji Ziljski dolini zasliši petje, morda že proti jutru, nepoznavalec pomisli – le kaj bi to bilo? To je kaleda (koleda), stara šega, čudovit, stoletja star običaj, ki znova živi, živi v vsem žaru in ponosu na korenine, na del zgodovine, ki jo Ziljani jemljejo za svojo in iz nje živijo. Pa čeprav besedila pesmi, ki jo pojejo v slovenščini, morda niti ne razumejo več, razumejo pa pomen, sporočilo in dobre želje, ki izhajajo iz kalede.

V naših krajih danes poznamo predvsem kolednike, otroke, ki s petjem od hiše do hiše zbirajo pomoč za misijone, običajno še pred novim letom. Take kolednike (*Sternsinger*, zvezdni pevci v dobesednem prevodu) poznajo tudi v sosednji Ziljski dolini in po vsej Avstriji. A tista prava kaleda je nekaj povsem drugega. Je spontana, samoumevna šega, katere edini namen je prinesiti veselo sporočilo in dobre želje v vsako hišo. In to v noči na svete tri kralje. Četudi je tam ta šega po drugi svetovni vojni marsikje zamrla (pri nas pa v celoti), je skoraj v vseh vaseh Spodnje Ziljske doline (od Egga/Brda na zahodu do Nötscha/Čajne na vzhodu) pred leti znova oživela. Tudi zaradi večje odprtosti in ker slovenski jezik, v katerem se poje pesem, ni več zadeva, ki bi se je izogibali, predvsem pa zato, ker človek mora biti ukoreninjen – v svoj izvor, v svojo zgodovino, preteklost, tradicijo. Ker korenine potrebuje!

KNJIGA O KALEDI

To, o ukoreninjenosti, je v uvodu v nedavno izdano knjigo z naslovom *Mi žalimo ...* (ziljsko za »mi želimo«) zapisal dr. Klaus Fillafer. Knjigo je uredila mag. Annelies Wernitznig, o šegah in navedbah, posebej o kaledi, je podrobneje pisal zgodovinar ddr. Peter Wiesflecker, glasbeni del z besedili pa zbral prof. Franz Mörtl. Knjigo v nemškem jeziku s podnaslovom *Weihnachtliche Lieder und Bräuche im Unteren Gailtal (Božične pesmi in šege v Spodnji Ziljski dolini)* je izdala ustanova Kärntner Bildungswerk, ki je denar za knjigo zbrala s koncerti glasbenih

Vsak čas se bo oglasilo »Mi žalimo«.

skupin po širšem območju Ziljske doline.

KAKO JE VIDETI KALEDA?

Vaški mladeniči, danes predvsem možje, se pod večer zbero in potem hodijo od hiše do hiše in prepevajo kaledo ter prinašajo dobre želje – v nekaterih krajih se ustavijo tudi pri cerkvah in znamenjih. Seveda so bistvo kalede trije kralji (iz vrst fantov do petnajstega leta starosti), ki s Šmarjeto (v žensko preoblečen mladenič; ponekod je to Šmarjetnjak, tudi »wajbl« /Weibl) na čelu vodi skupino

Naslovnica knjige »Mi žalimo ...«

Šmarjeta in trije kralji v zadnjih pripravah na obhod vasi

po vasi, s seboj nosi posebno zvezdo. Šmarjete ne poznajo le v Vorderbergu/Blačah, v nekaterih krajih je v spremstvu še »mandlc«. Kralji (ponekod kaledo imenujejo kar »kralji«) so oblečeni praviloma v bele halje (kot ministranti) s pisanimi svilenimi ziljskimi rutami okoli vratu in s kronami na glavah; v kroni je baterijska luč ali sveča, so pa krone izjemno umetelno oblikovane. V nekaterih vaseh se Boltežar razlikuje po črno obarvanem obrazu, po črni ruti ali po drugi barvi krone. Kralji imajo s seboj lesene meče, ponekod tudi kovinske. Nekdo od skupine moških je zadolžen tudi za sprejemanje prispevkov, ki so danes denarni, nekoč so bili v blagu (klobase). Kaleda se ponavadi konča šele zjutraj s skupnim zajtrkom vseh udeležencev v eni od vaških gostiln.

PRIMER KALEDE

Četudi se kalede od vasi do vasi razlikujejo, imajo vendarle veliko skupnega. Tu opisujemo kaledo iz vasi Matschiedl/Močidle. Ko skupina treh kraljev, Šmarjete in moških - pevcev pride do hiše, mora biti popolna tišina. Šmarjeta potrka na vrata, ki jih domači odprejo, in pozdravi: »Bog daj dober večer!« Zatem vstopi v hišo Gašper, ki mu sledita še oba ostala kralja, in pozdravi: »Hvaljen bodi Jezus Kristus.« To danes izreče že tudi v nemščini (Gelobt sei Jesus Christus – tako piše tudi na kronah). Kraljem sledi skupina mož, ki ohrani nekoliko razdalje do njih, če ne gredo vsi v hišo, pa ostanejo med vrati ali pred njimi. V prostoru mora biti tema, edina svetloba je luč, ki proseva iz kraljevskih kron, danes jih osvetlujejo baterijske svetilke (ponekod še tudi sveče). Kralji se postavijo v krog, prekrižajo sablje v obliko zvezde, stoje pa tako vzravnano, da svetloba, ki uhaja skozi odprte krone, na stropu ustvari tri zvezde v krogu, enakomerno oddaljene druga od druge (v nekaterih vaseh med ritualom kralji tudi pokleknejo). Zatem skupina moških prične peti: »Mi žalimo vse skupej jono piesom zapet ...« Pri vrstici »Sveti trija krale po svetu so šli ...« ki jo zapoje le vodilni iz skupine, kralji sun-

Ponekod se kaleda ustavi tudi pred znamenji in kapelicami.

kovito »izvlečejo« sablje, da se zvok kovine tudi dobro sliši, zatem sablje zopet sestavijo v zvezdo. Med petjem Šmarjeta v krogu hodi okoli treh kraljev in s palico, na kateri je nameščena votla in pisano pobarvana kovinska zvezda, poleg nje pa še majhen kravji zvonček, udarja ob tla. Ob tem večkrat zvezdo tudi zavrti, kar se seveda sliši. Ko skupina konča s petjem prvega dela (»... so Ježša jeskal, so ga v jasvah nešl«), muzikant, ki spremlja skupino (to je posebnost kalede v Močidlah), zaigra nekaj akordov na harmoniko. Zatem skupina nadaljuje petje. Ko zapoje zadnjo kitico »... oj Gašpar, Miha, Boltežar«, kralji drugič »razklenejo« sablje. Na koncu vodilni v skupini domačim zaželi dober večer: »Bog daj dober večer!«, vsi v skupini odgovorijo: »Bog daj!« Zatem gre vsa skupina mimo domačih, ki stojijo v bližini, rokujejo se ter voščijo zdravo novo leto.

TRADICIJA OSTAJA IN POVEZUJE

Kaleda, kakor tudi druge (ne le zimske) šege Spodnje Ziljske doline, denimo štehanje (Kufenstechen), živi naprej. Pravzaprav živijo še bolj kot v bližnji preteklosti. In čudovita kaleda je zdaj predstavljena tudi v knjigi. Lep primer, kako je človek lahko odprt do svoje tradicije in kako najde oporo v svojih koreninah. Kaleda, ki že po izvoru in sporočilu presega državne meje, pa naj bo tudi primer povezovanja skupne evropske kulturne dediščine. ■

MARJAN BRADEŠKO

POGOVOR S FRANZEM MÖRTLOM

»Tako smo peli vedno«

Profesor Franz Mörtl je ob pomoči številnih pevcev, zbirateljev in drugih navdušencev po vaseh Spodnje Ziljske doline poiskal glasbeno gradivo za knjigo *Mi žalimo ...* – besedila in note, ki jih je zapisal na osnovi tonskih posnetkov. Tako je zdaj za vedno dokumentirana kaleda v vseh oblikah. Notni del z besedili v knjigi obsega kar devetnajst različic te pesmi.

Vaše navdušenje nad glasbo in glasbeno dediščino izhaja še iz otroških časov.

Ja, oče je bil odličen pevec in na Bistrici (Feistriz and der Gail/Bistrica na Zilji) sem slišal ogromno pesmi, ki sem jih kasneje tudi zapisal. Zbiranju gradiva po širši dolini pa sem se zares posvetil šele, ko sem se leta 2012 upokojil.

Pojete v več skupinah, dirigirate, lani ste zbrali več kot sedemdeset pevcev, ki so v dveh izjemnih koncertih v okviru projekta projEggtl oživili številne že napol pozabljene pesmi v slovenskem in nemškem jeziku.

Dolga leta sem dirigiral pevskemu društvu Oisternigg (Ojstrnik), zdaj sem taktirko prepustil sinu. Se vedno pojem v kvintetu 5 Gailtaler (5 Ziljanov) in v kvartetu MundART. Lani sva s Klausom Krieblerjem zbrala projektni zbor projEggtl, poimenovali smo ga *Sing ma unsre alten Lieda (Pojmo naše stare pesmi)*, tudi za letos nekaj pripravljamo ...

Kaleda, ki se tako razlikuje od vasi do vasi, je nekaj posebnega.

Očitno je bila neka izvorna kaleda, besedilo in glasba, a so potem zadeve šle vsaksebi od

vasi do vasi. Ni čudno, saj se pevci nikoli niso mogli slišati, ko pa so bili vsi na poti isto noč. Od tod verjetno tudi razlike med rituali.

Kaj vse ste opazili pri raziskovanju kalede?

Poudariti moram, da pri tem nisem bil prvi. Dr. Zmaga Kumer in še kdo so se tudi ukvarjali s kaledo in ljudskimi pesmimi v Spodnji Ziljski dolini. A je tudi mene kaleda, predvsem pa neverjetne razlike med izvedbami, izjemno navdušila. Že to, da samo v vasi Mellweg/Melviče in okolici res slišimo *Mi želimo*, torej je poudarek na e, povsod drugje se sliši bolj kot *Mi žalimo*, zato je tudi v naslovu knjige tako.

Ampak razlike so še druge.

Seveda, od besedil do glasbe. Presenetljivo zapletena je kaleda iz kraja St. Paul an der Gail/Sentpavel na Zilji. V vasi Matschiedl/Močidle denimo pevce spremlja inštrument (harmonika, rog). Kaledo pa so prevedli v nemški jezik edinole v krajih Nötsch/Čajna in Labient-schach/Labenče. Povsod kaleda vsebuje del, ki se začne z *Mi žalimo* oziroma *Mi želimo*, razen v kraju Vorderberg/Blače.

Ko sva pri besedilih, kaj je bilo najtežje?

Gotovo to, da smo našli besede, ki jim nismo znali najti pomena. Pevci so le rekli: Tako smo peli vedno, ne da bi vedeli, kaj beseda pomeni. Zato smo ob sodelovanju številnih starejših ljudi nekako prišli do končnih besedil.

Zdi se mi, da kaleda zdaj navdušuje tudi mlade.

O, seveda. Med drugim tudi zato, ker jo pojejo celo v šoli. Daniela Assek je, denimo, s šolsko mladino v kraju Nötsch/Čajna naredila za kaledo izjemno pomembno delo.

Kaledo pa pojejo tudi sami?

Ja, samo na Bistrici je ta navada drugačna, tu gremo samo zapet le k prijateljem, ni treh kraljev, ne gremo od hiše do hiše. To pri nas počne Perchtra (Pehtra).

Profesor Mörtl, hvala za vaše besede. Pojte in ohranite še veliko lepih pesmi – za vedno!